

IDA FİLEDDİ

D.001/9

Yıl: 1961

Cilt: IX

6

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
YILDA BİR ÇIKARILIR

1961

TÜRK TARİH KURUMU BASİMEVİ—ANKARA

1 9 6 2

İSLÂM HADİSİNDE İSNAD VE HADİS RÂVİLERİNİN CERHİ

TALÂT KOÇYİĞİT

Karaza İbn Ka'b, Irak'a gitmek üzere yola çıktığı zaman, İslâm devletinin ikinci halifesi Ömer İbnu'l-Hattâb da Karaza ve arkadaşlarına iltihak ederek onlarla birlikte bir mevkie kadar yürümüştü. Abdest almak için durakladıklarında Omer, kendileriyle niçin yürüdüğünü Karaza'ya sordu; Karaza, bu hususta herhangi bir fikre sahip olmadığı için Hazreti Peygamberin ashabından olmaları dolayısıyla onun, kendilerini uğurladığını ve bu sebeple beraberlerinde yürüdüğünü zannediyordu. Fakat Omer İbnu'l-Hattâb'ın asıl maksadı bu değildi ve Karaza'ya şöyle dedi: "Böyle olmakla beraber size şunu söylemek isterim ki ahalişi arı uğultusu gibi Kur'ân okuyan bir beldeye gidiyorsunuz. Siz de Kur'anı iyi okuyunuz. Allah'ın Resulünden rivayeti azaltınız, hadîslerle onları meşgul etmeyiniz ve yollarından ayırmayınız"¹.

Omer İbnu'l-Hattâb'ın bu sözü, Karaza ve arkadaşlarına, hadîs rivayet etmemeleri hususunda bir ihtardı. Nitekim Irak'a vasıl olduklarında, hadîs dinlemek için etrafına toplananlara, Karaza, hadîs rivayet edemeyeceğini, Omer'in kendilerini bu işten menettiğini söylemişti².

Omer İbnu'l-Hattâb'ın hadîs rivayetine karşı gösterdiği bu şiddetin birkaç örneğini daha görmek mümkündür:

Ashabtan hadîs rivayetiyle şöhret kazanmış üç kişi, İbn Mes'ûd, Ebu'd-Derda ve Ebû Mes'ûd el-Ensârî, fazla hadîs rivayet ettikleri için Omer tarafından hapsedilmişlerdi³. Keza pek çok hadîs rivayet edenlerden meşhur Ebû Hureyre de Omer'in hadîs rivayetine karşı gösterdiği şiddeti "onun zamanında bugünkü gibi hadîs rivayet etse idim, Omer, kılıcı ile boynumu uçururdu" sözleriyle ifade etmiştir⁴.

Omer İbnu'l-Hattâb'ın, hadîs rivayetine ve râvilerine karşı bu derece şiddetli davranmasına sebep ne idi? Bu haberler, ilk bakışta onun, hadîs rivayetine muarız olduğu, bilhassa, bütün vakitlerini yalnız Kur'ân okumakla geçiren Irak halkını, hadîs rivayet ederek meşgul etmemeleri hususunda, Karaza ve arkadaşlarına karşı sert ihtarda bulunması, müslümanların Kur'andan sonra büyük bir samimiyetle inandıkları ve bağlandıkları hadîslere, onun değer vermediği intibamı uyandırmaktadır. Bununla beraber biz, Omer'in hadîs rivayetine karşı gösterdiği bu şiddetin, tamamıyla başka sebeplere dayandığını görüyoruz. Her şeyden evvel şunu zikretmek lâzımdır ki Omer İbnu'l-Hattâb, Resulullahın sunnetine belki diğer müslümanların en çok inananı ve belki de O'nun sünnetiyle en çok amel edeni idi. Diğer taraftan birçok sahabînin, Hazreti Peygamberden rivayet etmiş olduğu "şâhit olanlarınız, gâib olanlarınıza tebliğ etsin" hadîsi, hadîs rivayetine müsaade edildiğine ve hattâ bu rivayetin lüzumlu olduğuna açıkça delâlet etmektedir. Ömer İbnu'l-Hattâb,

¹ Ebû Hâtım İbn Hibbân, Kitâbu't-Târîh ve'l-mecrûhîn, 10b; Ahmed İbn Hanbel, Kitâbu'l-İlel ve ma'rifatu'r-ricâl, 14a; Zehebî, Tezkiratu'l-Huffâz, c. I, s. 6.

² Kitâbu't-Târîh, 10b; Tezkira, c. I, s. 6.

³ Kitâbu't-Târîh, 10b; İbn Adî, el-Kâmil, I. 2b; Kitâbu'l-İlel, 14a; Burada Ebû Zerr, Abdullah ve Ebu'd-Derda olduklarına dair bir başka rivayet zikredilmiştir.

⁴ Tezkira, c. I, s. 7.

elbette bu hadîse vakıfı⁵ ve O'nun için Allah'ın Resulünden işitilen bir şeyin gizlenmesi doğru olamazdı⁶. Filhakika o da duyduklarını gizlemiyordu. Hadîs rivayetini menetmesine rağmen birisi, Hazreti Peygamberden bir hadîs rivayet etmiye başladığı zaman onu reddetmiyor⁷ ancak hadîsin sıhhatine inanabilmek için râvisinden şâhid istiyor, başkaları tarafından da rivayet edilip edilmediğini araştırıyordu. Meselâ: Bir gün Ebû Mûsâ, Ömer'in yanına girmek için kapıyı üç defa vurmuş, cevap almayınca geri dönüp gitmişti. Ömer, sonradan, niçin geri dönüp gittiğini sorduğu zaman Ebû Mûsâ, Allah'ın Resulünden şu haberi nakletti: "Biriniz üç defa izin istedikte cevap verilmezse geri dönsün". Ömer, bu hadîsi Hazreti Peygamberden işittiğine dair Ebû Mûsâ'dan şâhit istedi; o da mescide gelerek Ömerle aralarında geçen hadiseyi nakletti, aynı hadîsi Hazreti Peygamberden işiten başka kimse bulunup bulunmadığını sordu. Orada bulunanlardan Ebû Sa'îd, ayağa kalkarak hadîsi işittiğini söyledi ve Ebû Mûsâ'ya şahadet etti. Bunun üzerine Ömer İbnu'l-Hattâb "maksadım sizi itham etmek değildir, fakat Allah'ın Resulünden hadîs rivayet etmek güçtür" dedi⁸.

Görülüyor ki Ömer İbnu'l-Hattâb'ın maksadı hadîs rivayet edenleri yalancı çıkarmak veya onları yalancılıkla itham etmek değildi. Fakat Hazreti Peygamberden hadîs rivayetinin güçlüğüne halka öğretmek istiyordu. Ta ki onlardan sonra gelenler de bunu bilsinler, her duydukları haberi Allah'ın Resulüne isnad edip rivayet etmesinler ve onun söylemediği bir şeyi ondan işitmiş gibi ortaya çıkarmasınlar⁹. Ömer İbnu'l-Hattâb'ın rivayet hususundaki bu titizliği bir başka sebebe daha dayanıyordu. Bizzat kendisi, Hazreti Peygamberin "bir kimsenin, bütün işittiklerini rivayet etmesi, kizb için kâfidir"¹⁰ dediğini işitmişti. İnsan, doğru olsun yalan olsun her türlü haberi işitebilir; her işitilen haberin başkasına nakli, nakledilen haberlerin arasında yalanlarının da bulunması ihtimali dolayısıyla nakledeni yalancı mevkiine koyabilir. Yalan haberlerin naklinde kasıd bulunmasa bile işitenleri ifsad edebilir¹¹.

Ömer İbnu'l-Hattâb'ın hadîs rivayeti hususunda gösterdiği bu şiddet, diğer bazı sahabilerde de görülmektedir. Meselâ Zeyd İbn Erkam, hadîs dinlemek için etrafına toplananlara "Biz ihtiyarladık ve unuttuk, Resulullahtan hadîs rivayet etmek zordur"¹² diyordu. İbn Abbâs "Biz önceleri O'ndan hadîs rivayet ediyorduk; o zamanlar O'nun üzerine yalan söylenmiyordu. Ne zaman ki halkın durumu değişti, O'ndan rivayeti terk ettik"¹³ demek suretiyle hadîs rivayeti hususunda titiz davranmak lüzumuna işaret ediyordu. Mu'aviye ise Dımaşk minberinde halka hitap ederek şöyle demişti: "Resulullahtan hadîs rivayetini azaltınız. Siz hiç yeri olmayan hadîsleri rivayet ediyorsunuz. Eğer muhakkak rivayet etmek istiyorsanız Ömer İbnu'l-Hattâb zamanında rivayet edilen hadîsleri rivayet ediniz. Çünkü O, halkın içerisinde Allah'tan en çok korkan kimse idi"¹⁴.

⁵ Kitâbu't-Târih ve'l-mecrûhîn, 10b-11a.

⁶ Aynı yer.

⁷ Aynı yer.

⁸ Aynı yer.

⁹ Aynı yer.

¹⁰ Muslim, Nevevî şerhi, c. I, s. 39. Hadîsin bir başka varyantı Hafs İbn Âsım'dan mursal olarak ve yine Hafs İbn Âsım tarikiyle Ebû Hüreyre'den muttasıl senedle rivayet edilmiştir. Ayrıca Ömer İbnu'l-Hattâb'ın bir rivayeti de zikredilmiştir.

¹¹ Nevevî şerhi, c. I, s. 41.

¹² Kitâbu't-Târih ve'l-mecrûhîn, 11a-b.

¹³ Aynı yer ve Muslim'in mukaddimesi (Nevevî şerhi, c. I, s. 43). Burada aynı haber muhtelif isnadlarla İbn Abbâs'tan nakledilmiştir.

¹⁴ el-Kâmil, c. I, s. 2b.

Bütün bu haberler bize gösteriyor ki Hazreti Peygamberden rivayet edilen hadîslerin, râvilerinin gözönünde bulundurulması, başka kimseler tarafından da işitilip işitilmediğinin araştırılması, her işitilen haberin ihtiyatla karşılanması ve hemen başkalarına nakledilmemesi suretiyle, sıhhat derecelerinin tayini hususunda yapılan işlemler, ikinci İslâm halifesi zamanında başlamıştır. Hattâ bu başlangıcın, meşhur hadîs koleksiyonlarının ortaya çıkmasıyla zuhur ettiği, ancak bu zamanlarda, yığın halinde toplanan hadîsleri bir kaynağa götürmek suretiyle icad edildiği bazılarınca ileri sürülen isnad fikrini de muhtevi olduğunu kabul etmek icabeder. Çünkü daha ilk devirlerde hadîsin kaynağının araştırılması ve şahitlerinin tesbiti hususunda girilen faaliyetler, belki teknik bir terim olarak kullanılmamakla beraber, sadece basit bir isnad tatbikinden başka bir şey değildir. Mamafih şunu da kabul etmek lâzımdır ki daha sonraki devirlerde gördüğümüz isnad sisteminin ilk sahabiler arasında hiç noksatsız tatbik edildiği ileri sürülemez. Esasen ashabın, Hazreti Peygamberden işitmiş olduğu haberleri “Allah’ın Resulü şöyle dedi” veya onun yapmış olduğu herhangi bir fiili “Allahın Resulünün söyle yaptığını gördüm” gibi ibarelerle naklettikleri düşünülürse, bu devirde, herhangi bir isnad fikrinin aranması için hiçbir sebep mevcut değildir. Fakat ilk Hicrî asrın ortalarında ve sonlarına doğru sahabilerden çoğunun vefat etmeleri, buna mukabil Hazreti Peygamberi görmiyen müslüman neslin çoğalması ve İslâmî haberlerin bu nesil arasında dolaşması gözönünde bulundurulursa, ilk isnad tatbikinin bu zamanlarda başladığı ve Hazreti Peygamberden herhangi bir haberi nakleden şahsa, bu haberi kimden aldığı sorulduğu düşünülebilir. Kaynakların muhafaza ettikleri haberler arasında, “isnad” teriminin aşağı yukarı tarif ettiğimiz bu devirlerde bilindiği ve kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Hicrî 110 senesinde vefat eden Muhammed İbn Sîrîn’den muhtelif rivayet zincirleriyle nakledilen bir haberde isnadın ilk devirlerde kullanılmadığı belirtilmekte, ancak “fitne” vâki olduktan sonra onun üzerinde durulduğu ve “sünnet ehlinden olanların hadîslerinin alındığı, buna mukabil, bid’at ehlinden olanların hadîslerinin terkedildiği” zikredilmektedir¹⁵.

Muhammed İbn Sîrîn, Hicrî 33 senesinde doğduğuna göre haberde geçen fitne’nin onun orta yaşlarında vukua gelen ve ilk Emevî halifesi Mu’âviye’nin vefatı ile başlayan dahilî harp olması kuvvetle muhtemeldir¹⁶.

¹⁵ Muslim’in mukaddimesi (Nevevî şerhi, c. I, s. 44); Ebû Hâtim, Kitâbu’l-Cerh ve’t-ta’dîl, c. I, s. 1, 28; el-Hatîb el-Bağdadî, Kifâye s. 122. “Bu ilim (hadîs) dindedir; dininizi aldığınız kimseye dikkat ediniz”, yine İbn Sîrîn’den muhtelif isnadlarla nakledilen bu haber, birinci Hicrî asrın sonlarına doğru hadîs rivayet edenlerin hal ve durumlarının tetkiki ile onların ismi altında nakledilen hadîslerin buna göre kıymetlendirildiğini göstermektedir.

¹⁶ Abdullah İbn Zubeyr ile Abdu’l-Melik İbn Mervân arasındaki dahili harp, umumiyetle “fitne” olarak zikredilir ve bu harbin oluş sebepleri arasında Abdullah İbn Zubeyr’in, Mu’âviye’nin ölümünden sonra yerine geçen oğlu Yezîd’e bi’at etmemesi ve kendisini halife olarak ilân etmesi ele alınır. Filhakika Yezîd İbn Mu’âviye, önce Muslim İbn Ukba kumandasındaki adamlarıyla Medîne’yi muhasara ettirmiş, bilâhare, Abdullah’ı öldürtmek için kumandanını Mekke’ye göndermiştir. Fakat Muslim İbn Ukba’nın yolda ölümü üzerine ordunun başına Hüseyin en-Nemîr geçmiş ve Mekke’yi muhasara etmiştir. Fakat aynı sene Yezîd ölmüş (H. 64) buna mukabil Hicaz, Yemen, Irak, Horasan halkı Abdullah İbn Zubeyr’e itaatini bildirmiştir. Ancak onun bu hakimiyeti uzun sürmemiş, Irak valisi olan kardeşinin vefatı ve diğer bazı kumandanlarının kaybi ile durumu sarsılmıştır. Nihayet hâkimiyetinin Mekke’ye münhasır kaldığı bir sırada Abdullah ile Abdu’l-Melik arasındaki mücadeleye, Abdu’l-Melik’in kumandanlarından Haccâc’ın Mekke’yi mancınıkla tahrip etmesi ve Abdullah’ın öldürülmesiyle son bulmuştur (H. 73). Fitne ile ilgili daha geniş tafsilât için bk. İbn Kuteybe, el-İmâme ve’s-siyâse, c. I, s. 214-232; c. II, s. 2-33. Bu hususta diğer bir mutalaa için bk. “The Isnad in Muslim Tradition”, Prof. James Robson, s. 21.

“The Origins of Muhammadan Jurisprudence” adlı eserin müellifi Joseph Schacht, Muhammed İbn Sîrîn’den nakledilen bu haberi ele alarak zikri geçen fitne’nin, Emevî idaresinin sonlarına doğru halife Velîd İbn Yezîd’in öldürülmesiyle (H. 126) başladığını ileri sürer ve Muhammed İbn Sîrîn’in vefat tarihinin Hicrî 110 olduğuna işaretle ondan rivayet edilen bu haberin sahih olarak ona isnad edilemeyeceğini iddia eder¹⁷.

Müellif, her nedense İbn Sîrîn’in vefatından onaltı sene sonra vukua gelen bir dahilî karışıklığı tezekkür etmiş fakat onun orta yaşlarında cereyan eden dahilî harbi hesaba katmamıştır. Şüphesiz Emevî halifesi Velîd İbn Yezîd’in öldürülmesiyle bir karışıklık çıkmıştır ve bu karışıklık, fitne olarak tarihlerde yer almaktadır; aynı zamanda Muhammed İbn Sîrîn’in, vefatından sonra cereyan eden bu hadiselerden ihbarda bulunamayacağı da aşîkârdır. Fakat yukarıda da temas ettiğimiz gibi Mu’âviye’nin vefatından sonra yerine geçen oğlu Yezîd’e Abdullah İbn Zubeyr’in bi’at etmemesi ve halifeliğini ilân etmesi bir dahilî harbe sebep olmuş ve tarihler bu hadiselerden de fitne olarak bahsetmişlerdir. Muhammed İbn Sîrîn bu hadiselerle şahit olmuştur ve durum hakkında ihbarda bulunmak için yaşı müsaittir. Mamafi, Schacht’ın, fitne’den sonra isnad tatbik edilmeğe başladığını haber veren İbn Sîrîn’e inanamaması ve bu sözün ona atfedilemeyeceğini ileri sürmesi, İbn Sîrîn’in hayatında vukua gelen fitne’nin farkına varamamış olmasından değil fakat ilk isnad tatbikinin bu kadar erken başlamasına inanamamış olmasındandır. Nitekim bu hususta, muntazam bir isnad tatbikinin ikinci asrın başlangıcından daha eski olabileceğini kabul etmediğini açıkça ifade etmiştir¹⁸. Yoksa yukarıda da zikrettiğimiz gibi İbn Sîrîn’in hayatında vukua gelen hadiselerden fitne olarak bahsedildiği açık bir şekilde bilinmektedir. Meselâ İbnu’l-Esîr “Abdullah İbn Zubeyr ile Abdu’l-Melik İbn Mervân arasında fitne vukubulduğu zaman Abdullah İbn Abbâs, Muhammed İbnu’l-Hanefiye, çocukları ve karilariyle Mekke’ye geldiler, Abdullah İbn Zubeyr, kendisine bi’at etmelerini istedi fakat etmediler...”¹⁹ şeklinde Muhammed İbn Sa’d tarikıyla Vâkıdî’den uzun bir hadiseyi nakleder. Burada, zikri geçen hadiseden fitne olarak bahsedildiği gibi, İbn Sîrîn’in, fitne’den sonra isnad tatbikinin başladığını beyan eden ifadesini teyid edici bir hususun mevcudiyeti de görülmektedir: Biyografik eserler, İbn Abbâs’ın vefat tarihi hakkında 68 ile 73 arasında muhtelif rakamlar ileri sürmekle beraber en doğru tarihin 68 hicrî olduğunu kabul ederler. Fakat tarih ne olursa olsun, İbnu’l-Esîr’den naklen yukarıda kaydettiğimiz haber, onun, adı geçen fitne’ye şahid olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Eğer, yazımızın başlarında da kaydettiğimiz gibi, onun, hayatının sonlarına doğru Hazreti Peygamberden hadîs rivayetini terkettiği düşünülürse, terke sebep olarak zikrettiği halkın durumunun değişmesi ve yalan hadîslerin zuhuru, isnad tatbikine sebep olan fitne’nin neticesinden başka bir şey değildir.

Dahilî harp veya fitne olarak adı geçen bu hadiseler, uydurulan ve Hazreti Peygambere isnad edilen haberlerin geniş çapta yayılmasına sebep olmuştur. Bununla beraber bu karışıklığın hadîs vaz’ı için kesin bir başlangıç tarihi olduğu iddia edilemez. Çünkü daha İslâmiyetin başlangıcında zuhur eden anlaşmazlık, yine fitne olarak tavsif edilen ve Osman’ın katli ile Cemel vak’asını doğuran hadiseler, Alî ile Mu’âviye arasındaki siyasî hüsumetler, nihayet, şahıs ve kabilelerin hattâ şehirlerin birbirleri

¹⁷ Adı geçen eser (Oxford 1950), s. 36-37.

¹⁸ The Origins of Muhammadan Jurisprudence, s. 37.

¹⁹ Usdu’l-gâbe, c. III, s. 194.

arasında üstünlük ve fazilet yarışmalarına girişmeleri, bir takım kimseleri hadîs uydurmağa sevk ediyordu. Fakat ilk günlerde bunlar fazla bir yekûn tutmuyordu. Eğer Hazreti Peygamberden sahih isnadlarla rivayet edilen ve en hayırlı neslin “kendi nesli, sonra onları takip edenler” olduğu düşünülür ve yine Hazreti Peygamberin “ümmetimin son zamanlarında bir takım kimseler, işitmedikleri hadîsleri size rivayet edecekler”²⁰ hadîsi gözönünde bulundurulursa; kizbin, İslâm topluluğu içerisinde bir tehlike yaratmağa başladığı devri, ilk sahabîler içerisinde değil, bilâkis hiç sahabî kalmadığı veya kalanların son günlerini yaşadığı zamanlarda aramak lâzımdır. Bu sıralarda fetihlerin çoğalmasıyla, İslâm ülkesi genişlemiş, İslâm topluluğu içerisine Fûrs, Rum, Berberî ve daha birçok karışık unsurlar da girmiş bulunmaktadır. Hiç şüphesiz bunlar, Hazreti Peygamberi gören ve onunla sohbet eden ilk müslümanların heyecan ve iman kuvvetine sahip değillerdi. Böyle bir çerçeve içerisinde şiddetini artıran siyasî husumetler, dahilî harpler, muhtelif fırka cereyanları, müdafilerinin ortaya çıkardıkları yeni hadîslerle destekleniyordu. Halk, ortaya çıkan bu hadîslerin sahihini sakımından ayırt edebilecek bir durumda değildi. Bazıları niyetlerinde samimi olsalar bile cehaletleri dolayısıyla “kizb, adeta dillerinden akıyordu”²¹.

Tarif etmeğe çalıştığımız bu durum, elbette ilk sahabî’ler devrinde böyle değildi. Ashab, İbn Abbâs’ın dediği gibi, Hazreti Peygamberden rivayet edilen bir haberi gözleriyle müşahade edebiliyor, kulaklarıyla dinleyebiliyordu²². Birisi “Resulullah (A.S.) şöyle dedi” veya “Resulullah (A.S.)’ın şöyle yaptığını gördüm” dediği zaman ona, bu haberin başka kimse tarafından işitilip işitilmediği veya gördüğünü söylediği fiilin başka kimse tarafından görülüp görülmediği sorulabiliyordu. Fakat –yine İbn Abbâs’tan nakledildiği gibi– halkın durumu değişip yalan hadîsler Hazreti Peygambere isnad edilmeye başlayınca, bu nevi hadîsleri rivayet etmekten korkan gerçek müslümanlar, kendilerinden hadîs dinlemek isteyenlere “biz ihtiyarladık” veya “biz rivayeti terkettik” demekle iktifa ediyorlardı. İşte bu durum, Muhammed İbn Sîrîn’in fitne olarak zikrettiği Abdullah İbn Zubeyr ile Abdul-Melik İbn Mervân arasındaki harpten sonra, hadîslerde isnad tatbikine yol açtı.

İbn Sîrîn’den itibaren muhtelif devirlerde isnad hakkında muhtelif sözler söylenmiştir. İbn Sîrîn, hadîs rivayetinde isnad kullanılması gerektiğini belirtmek için “bu ilim dindir; dinini kimden aldığına dikkat et”²³ demiştir. İbn Sîrîn’den 14 sene sonra vefat eden Zuhri (hicri 124), “kale Resulullah” diyerek kendisiyle Hazreti Peygamber arasındaki nakil zincirini atlamak suretiyle hadîs rivayet eden İbn Ebî Ferve’yi şöyle azarlamıştır: “Hadîsini niçin isnada bağlamıyorsun? Bize ipi ve halkası olmayan hadîsleri rivayet ediyorsun”²⁴. Sufyân es-Sevrî (Ö. 161), “isnadın, mu’minin silâhı olduğunu” söylemiş²⁵, Abdullah İbnü’l-Mubârek (Ö. 181) de “isnad dindendir; o olmasa idi herkes istediğini söylerdi” demiştir²⁶.

²⁰ Muslim, Sahîh (Nevevî şerhi), c. I, s. 41.

²¹ Aynı eser, c. I, s. 48. Birçok kimseler, hadîs ehli gibi rivayet san’atıyla meşgul olmadıkları için rivayetlerinde hata vâki oluyor, bu hatanın da farkına varamadıklarından sahih olmayan haberleri nakletmiş oluyorlardı (aynı yer).

²² Muslim, Sahîh (Nevevî şerhi), c. I, s. 43. Yalan hadîslerin çoğalması üzerine hadîs rivayetini terk eden İbn Abbâs’tan muhtelif isnadlarla diğer bazı haberler daha nakledilmektedir. Bunun için bk. aynı yer.

²³ Muslim, Sahîh (Nevevî şerhi), c. I, s. 44.

²⁴ el-Hâkim Ebû Abdullah, Ma’rifetu ulûmi’l-hadîs, s. 6.

²⁵ Kavâ’idu’t-tahdîs, s. 186.

²⁶ Muslim, Sahîh (Nevevî şerhi), c. I, s. 45.

İsnad hakkında bazı hadîs imamlarından nakletmiş olduğumuz bu ibareler, İbn Sîrîn'den başlamak üzere muhtelif devirlerde isnada verilen değeri ve onun hadîs rivayetindeki ehemmiyetini göstermektedir. Yine bu ibarelerden anlaşıldığına göre, isnad, hadîsin garantisidir. Şüphesiz bu garanti, isnad zincirini meydana getiren her bir râvi halkasının sağlam ve güvenilir olmasıyla teşekkül eder. Yani bir hadîsin başına eklenen muntazam (kesiksiz) bir isnadda görülen her şahsın güvenilir kimseler olması lâzımdır ki o isnadla gelen hadîse sahih denilebilsin. Bu itibarla sağlam bir isnad "(rivâyatu')s-sika ani's-sika hattâ yantahî ilâ Resulillah (A.S.)"²⁷ olarak tarif edilmiştir.

İsnadın bu tarife uygunluğunun bilinmesi, o isnadı meydana getiren her bir râvinin, hal ve durumunun, doğruluk derecesinin, rivayet usulüne vukufiyetinin ve kendisinden rivayet ettiği şahsa hakikaten mülâki olduğunun bilinmesiyle mümkün olur. Hadîs edebiyatında "el-cerh ve't-ta'dîl" adı ile teşekkül eden ilim dalı, hadîs ricalini bu yönlerden tetkik etmiş ve hadîslerin sıhhat derecelerinin tayininde birinci derecede rol oynamıştır. Bu izahattan şu netice ortaya çıkmış bulunmaktadır:

İslâm hadîsinde, hadîs râvilerinin cerh ve ta'dîli, isnad tatbikiyle beraber başlamıştır. Burada, bazı ashâbın, hadîs rivayet eden diğer bazılarını teyid veya tezkibini nazarı itibara almadığımızı işaret etmek isteriz. Bu durum, her ne kadar sahabe devrinde, bir nevi isnad tatbiki ve bir nevi cerh ve tadîl faaliyeti gibi görünürse de yazılı bir hadîs edebiyatının henüz başlamamış olduğu bu ilk devirlerde böyle bir faaliyetin mebde olarak alınması imkânsız görünmektedir. Esasen daha önce de temas ettiğimiz gibi Hazreti Peygamberle ashâbı arasında başka bir nesil mevcut değildir ve bir sahâbiye, rivayet ettiği hadîsi kimden aldığını sormak lüzumsuz gibidir. Mamafih ilk sahâbîler arasında başlayan bu faaliyetin birinci asrın ikinci yarısında inkişaf eden asıl harekâtın nüvesi olduğunu kabul etmemiz, bizi yanlış bir neticeye sevketmez.

İslâm hadîsinde isnad, yalnız uydurma hadîslerin tesbiti veya hadîs uyduranların bilinmesi maksadiyle tatbik edilmiş değildir. Bazan zühd ve takva bakımından hiçbir kusuru olmayan şahısların, rivayet zincirinin bir halkası olarak görünmesi hadîsin reddine sebep olmuştur. Çünkü bu şahıslar takva ehlinde olmakla beraber rivayet usulüne vakıf olmamaları, hâfıza ve diğer bazı bakımlardan zayıf olmaları dolayısıyla hadîs ehlinde addedilmemişlerdir. Hadîs edebiyatında "da'if" (cemi du'afâ') olarak isimlendirilen böyle kimseler, hadîs imamları tarafından tesbit edilmiş ve bunlar tarafından rivayet edilen hadîsler, sıkı bir araştırma konusu olmuştur.

Biz burada bir isnadı teşkil eden hadîs râvilerinin, yalnızca cerhine taallük eden kısma temas etmek istiyoruz.

Cerh, basit mânada, hadîs râvilerinin her bakımdan hal ve durumlarını açmak, açıklamak, ortaya dökmek mânasında kullanılmıştır. O halde "mecrûh" yani cerhe maruz kalan râvi, muhtelif yönlerden tetkike tabi tutularak bir veya birkaç yönden zayıf addedilen kimse demektir. Bu zayıflık, ya hafızada bulunabilir; yahutta râvi, adalet bakımından veya rivayetinde fazla hata yapması bakımından zayıf addedilebilir. Bir hadîsin rivayet zincirinde, yani isnadında böyle bir kimse bulunursa hadîs zayıf demektir. Mamafih hadîsin bu zafiyeti, usûl kitaplarında muhtelif derecelerde mütalâa edilmiştir. Biz bu mevzu üzerinde durmayacağız.

²⁷ Kitâbu'l-Umm, Şâfi'i, c. VII, s. 177. Buna benzer bir ibareyi cemâluddîn el-Kâsımî, İbn Hazm'den nakletmiştir: "Naklu's-sika ani's-sika yublağu bihî'n-Nebiyya (a.s.) ma'a'l-ittisâl" (Kavâ'idu't-tahdîs, s. 185).

Ebû Hâtim Muhammed İbn Hıbbân (Ö. 334); hadis tahammülü ve rivayetiyle yakından meşgul olan kimselerin, bir insanda bulunmayan hususların o insana itlâk olunmaması için, du'afânın cerhine taallük eden meseleleri bilmesi gerektiğini kaydeder²⁸. Bu bizce hadis tarihi bakımından mühim bir noktayı teşkil eder. Çünkü bir isnad zincirinde birleşen muhtelif râvilerin, şahısların arzusuna göre değerlendirilmesi, o zincire bağlı hadisin sahih bir surette değerlendirilmesine imkân vermez. O halde hadis râvilerinin cerhini icabettiren haller nelerdir? Bu hallerin tesbit edilmesi ve zayıf addedilen bir râvinin bu hallerden hangisiyle cerh edildiğinin bilinmesi gerekmektedir. Bu mevzuda cerh ve ta'dil faaliyetiyle beraber başlayan hadis ricaline ait biyografilerin hazırlanması, bugün bize geniş bir çalışma sahası kazandırmış bulunmaktadır.

Burada, hadis imamları tarafından cerh edilen du'afânın, hangi hallerden dolayı tenkide tabi tutulduğunu, nevilerini kısaca gözden geçirmeğe çalışalım.

1. Zındıklar :

Bunlar, Allah'a ve kitaplarına iman etmeyenlerdir. Şehir şehir dolaşırlar; ilim ve takva sahibi görünerek uydurdukları hadisleri halk arasında yaymağa çalışırlar. Maksatları, mu'minlerin kalbinde şüphe uyandırmak ve onları kendi yollarına sevkettirir²⁹.

2. Hadis uyduranlar :

Bunlar zındık değillerdir. Uydurdukları hadisleri güvenilir kimselere isnad ederler. Bu hadisler, hayır, fedâ'il, günahlardan kaçınma ve cezalar hakkındadır. Bazan uydurduklarını sahih hadislere eklerler. İbrahim İbn Edhem'in "men kezebe aleyye mute'ammiden ev kâle'n-nebiyyu (A. S.) sâhîren ev şâ'iren ev kâhinen" ibaresi gibi³⁰.

3. Yalnız hadiseler vukuunda hükümdarlar ve diğer kimseler için hadis uyduranlar :

Oğlunun, hocasından dayak yemesi üzerine "haddasanî İkrima an İbn Abbas kala, kala, Resulullah (A. S.) mu'allimu sıbyanikum, şîrarukum akalluhum rahmatan li'l-yatimi va ağlazuhum ala'l-miskın" diyen sa'd İbn Tarîf gibi³¹.

4. Hafıza ve temyiz bakımından zayıf olanlar :

Bunlar, ibadet ve salâh bakımından üstün olsalar bile hıfz ve temyiz kabiliyetlerinin zayıf olması dolayısıyla mursel hadîsi merfû, mevkûf hadîsi musned olarak rivayet ederler, isnadları karıştırırlar ve meselâ Hasan'ın hadîsini Enes'ten naklederler³².

5. Hayatlarının sonlarına doğru ihtilâta maruz kalanlar :

Bunlar arasında hâfizaları henüz bozulmadan önce hadis rivayet eden pek çok sika, güvenilir kimseler vardır. Meselâ İbn Curayc'in en itimada şayan ashabından olan Haccâc İbn Muhammed el-A'var (Ö. 206), hayatının sonlarına doğru hâfızası bozulmuştur. Bağdat'a son gelişinde, Yahyâ İbn Ma'in onun, ihtilât halinde hadis

²⁸ Kitâbu't-Târih ve'l-mecrûhîn, 18b.

²⁹ Aynı yer.

³⁰ Aynı eser, 21a.

³¹ Aynı yer, 21b.

³² Aynı yer.

rivayet etmemesi için oğluna babasının yanına kimseyi sokmamasını tenbih etmiş, fakat yatsı vakti oğlunun yanında bulunmadığı bir sırada bazı kimseler gelerek Şu'be'nin kitabını vermişler ve rivayet etmesini istemişlerdir. Haccâc, "haddasana Şu'ba an İbn Marra" diyerek rivayet etmeye başlamıştır. İbn Hacer, bu sebepten bazı kimselerin, onu, zu'afâdan addettiklerini zikretmiştir³³. Bununla beraber, hastalığının başlangıç tarihi bilindiği için, ihtulâta maruz kalmadan önce rivayet ettiği hadîsleri almakta tereddüt göstermemişlerdir.

6. *Telkine maruz kalanlar :*

Bunlar, yine hâfızaları zayıf olan ve rivayet ettikleri hadîsleri bilmeyenlerdir. Birisi gelip "bunlar senin hadîsindir; sende rivayet edelim mi?" diyerek rivayet hakkını istese, kendi hadîsi olup olmadığını bilemediği için "peki" demekten çekinmezler³⁴. Bunun en güzel misalini İbn Lehî'a'da görürüz. Yahyâ İbn Hassân şöyle anlatır: "Bazı kimseler ellerinde bir cüz ile gelerek onu, İbn Lehî'a'dan işittiklerini söylediler. Hadîslere baktığım zaman içerisinde İbn Lehî'a'ya ait hiçbir hadîs görmedim. İbn Lehî'a'ya gittim ve o hadîslerin kendisine ait olmadığını, hiçbir zaman da onları işitmediğini söyledim. İbn Lehî'a: -Ne yapayım, ellerinde kitaplarla geliyorlar ve bunlar senin hadîsindir, diyorlar ben de onlara rivayet ediveriyorum, diye cevap verdi³⁵.

7. *Yalan söyleyenler, fakat söylediklerinin yalan olduğunu bilmeyenler :*

Bunlar da salâh ve ibadet bakımından kusuru olmayan kimselerdir. Bununla beraber hadîsle ve hadîs ilmi ile hiç ilgileri olmadığı için ne rivayet ettiklerinin ve kimden aldıklarının farkında değillerdir. Bunun güzel bir misalini bize Yezîd İbn Hârûn verir: Vâsıt'ta Enes İbn Mâlik'ten hadîs rivayet eden bir şahıs vardı. Onun, bu hadîsleri bir kitapta çıkardığı söylendi. O şahsa gittik ve Enes'in hadîslerini sorduk. Bize kitabı gösterdi; fakat kitaptaki hadîsler, Şureyk İbn Abdullah'ın hadîsleri idi. Bu zat ise "Enes bize rivayet etti" diyerek hadîsleri nakletmeğe başladı. Bunların, Şureyk'in hadîsleri olduğunu söylediğimiz zaman "haklısınız" dedi ve şunu ilâve etti: "Haddesena Enes an Şurayk". Yani "Enes bize Şurayk'tan rivayet etti"³⁶.

8. *Görmedikleri ve işitmedikleri şeyhlerden kitap rivayet edenler :*

Bu kimselerin rivayet ettikleri kitaplar aslında sahihtir. Fakat rivayet edenler, kitabın sahibini hiç görmemiş veya görse bile kitabı muhteviyatını sahibinden dinlememişlerdir. Bu sebeple rivayet ettikleri hadîslere itimad edilmez. Böyle bir kitaptan rivayet etmeleri dolayısıyla de du'afâdan addedilirler³⁷.

9. *Görüp hadîs işittikleri şeyhlerin vefatından sonra, işitmedikleri hadîsleri o şeyhlerden rivayet edenler :*

Yahyâ İbn Ma'in'in Hişâm İbn Yûsuf'tan naklettiğine göre Mutarrîf, Hişâm'a gelerek "İbn Curayc ve Ma'mar'ın hadîslerini senden işitmek istiyorum" demiş ve

³³ Tehzîb, c. II, s. 206.

³⁴ Kitâbu't-târîh, 22a.

³⁵ Kifâye, 152.

³⁶ Kitâbu't-Târîh, 22b. Enes ibn Mâlik ashabtandır ve onun Şurayk'tan rivayeti mevzubahis olamaz.

³⁷ Aynı eser, 23a.

aynı zamanda bu hadîsleri yazmıştır. Fakat sonradan Hişâm'ın ismini zikretmeksizin aynı hadîsleri İbn Curayc'ten ve Ma'mar'dan rivayet etmeğe başlamıştır. Bu hususta Yahyâ İbn Ma'in der ki: Hişâm'ın hadîsleriyle Mutarrif'in hadîslerini karşılaştırdım, her ikisi de aynı idi. Anladım ki bu şahıs bir yalancıdır ³⁸.

10. *Kitaplarının kaybolması üzerine başkalarına ait kitaplardan rivayet edenler ve rivayet ettiklerini bilmeyenler :*

Bunlar hafıza bakımından zayıf olan kimselerdir. Hadîs toplamak için muhtelif beldeleri dolaşırlar ve pek çok hadîs yazarlar. Kitapları sahihtir. Kitaplarından rivayet ettikleri zaman hadîsleri sahihtir. Fakat bu hadîsleri hıfzetmezler. Ancak kitaplarının kaybı halinde kendi hadîslerini istinsah etmiş olanların kitaplarından rivayet ederler ve çok defa hataya düşerler. Bu yüzden böyle kimselerin, kitaplarının kaybindan sonra rivayet ettikleri hadîsler alınmaz. Bunun en güzel misali yine İbn Lehî'a'dır. İbn Lehî'a sahih kitap sahibi idi. Fakat ömrünün sonlarına doğru (H. 170) kitapları yanmış ve bundan sonra bazan hâfızasından bazan da başkalarına ait kitaplardan rivayet etmeye başlamıştır. Hâfızasının da zayıf olması dolayısıyla hadîslerinde çok defa hatalar görülmüş ve terke müstahak olmuştur. Bununla beraber kitaplarının yandığı tarih bilindiği için bazı hadîs imamları, bu tarihten önce rivayet ettiği hadîslerin huccet olarak kullanılmasında bir mahzur görmemişlerdir ³⁹.

11. *Rivayetlerinde güvenilir kimseler olmalarına rağmen fazla hata yapanlar :*

Haklarında ta'dil alâmetleri daha fazla görünen kimselerin adalete müstahak oldukları gibi cerh emareleri ziyadeleşen kimseler de terke müstahak olurlar. Şu'ba'ya "kendilerinden rivayeti terkettiğin kimseler kimlerdir" diye sorulduğu zaman "ma'rûf olan kimselerden ma'rûf olmayan şeyleri rivayet edenler ve bu rivayetlerini çoğaltanlar yahut rivayetlerinde fazla hata yapanlar" cevabını vermiştir ⁴⁰.

12. *Hadîslerine hariçtan bir şeyler ilâve edildiğini farkedemiyenler :*

Böyle kimselerin kitaplarına hadîs olmayan herhangi bir şey ilâve edildiğinde farkına varmazlar ve ilâveyi de hadîs olarak rivayet ederler. Kendilerine ilâveden bahsedildiği zaman bundan rücu etmezler ve hata üzerinde ısrar ederler. Bu kimseler, iman bakımından zayıf olan kimselerdir. Bu yüzden terke müstehaktırlar ⁴¹.

13. *Hadîs rivayeti esnasında lisanlarında vaki olan hatayı düzeltmekten kaçanlar :*

Bunlar, önce hata yaptıklarının farkında değillerdir. Fakat farkına vardıkları zaman bu hatayı düzeltmezler ve hadîs rivayetine devam ederler. Böyle kimseler, "kezzâb" yalancıdırlar. Kâzib ise terke müstahaktır ⁴².

14. *Fâsık ve sefih olanlar :*

Bunlar hadîs rivayetinde "sadûk" doğru olsalar bile rivayetlerine itimad edilmez. Çünkü fâsık, âdil hareket etmez. Âdil olmyanlar ise mecruhturlar.

³⁸ Kitâbu't-târih, 24a.

³⁹ Aynı eser, 129b.

⁴⁰ Aynı eser, 24b.

⁴¹ Aynı yer.

⁴² Aynı eser ,25a.

Mâlik İbn Enes, dört çeşit insandan hadîs yazılmayacağını söyler. Bunlar: 1. Sefih olanlar; 2. hevâ sahibi olanlar; 3. ne rivayet ettiklerini anlamıyanlar; 4. Hazreti Peygamberin hadîsine yalan sokanlar⁴³.

15. *Görmedikleri şeyhlerden hadîs rivayet edenler :*

Bunlara, "mudellis" adı verilir. Bu nevi kimseler, hadîs ricali içerisinde pek çoktur. Meselâ el-Haccâc İbn Ertât, Zuhri'yi görmemiş ve onu işitmemiştir. Bununla beraber ondan rivayet etmiştir. Keza ed-Dahhâk, İbn Abbâs'tan rivayet ettiği halde ona mülâki olmamış, ancak Sa'id İbn Cubeyr'i görmüş ve "tefsîr"i ondan almıştır⁴⁴.

16. *Bid'at ehlinden olup halkı kendi yollarına davet edenler :*

Kaderiye, Murci'e ve diğer fırkalara mensup olan ve halkı kendi fırkalarına sokmak için faaliyet gösterenlerin hadîsleri alınmaz. Bununla beraber Ahmed İbn Hanbel, fırkalarının dâ'iliğini yapmadıkları bilinen kimselerin hadîslerinin alınabileceğini söyler. Hadîs ricali içerisinde rivayeti kabul edilen bu nevi fırka mensupları vardır⁴⁵.

Kısaca zikretmiş olduğumuz bu haller, hadîs ricalinin cerhi hususunda gözönünde bulundurulması icabeden hallerdir. Bu haller dışında şüphesiz ahlâkî ve dinî cihetlerden cerhi gerektiren başka hususlar da bulunabilir. Cerh ve ta'dîl kitaplarında, ricalin biyografilerinde bunun misallerini görmek mümkündür. Fakat bizim zikretmiş olduğumuz hususlar, daha ziyade rivayet usulüne taallûk etmektedir.

Bu haller, hadîs râvilerinin du'afâdan olmalarını ve dolayısıyla gerek kendilerinin ve gerekse hadîslerinin reddini ve terkini gerektirmekle beraber sikâtta yani güvenilir addedilen kimselerde hattâ şöhrat kazanmış birçok hadîs imamlarında görülen bir takım haller de vardır ki bunlar, bu kimselerin terkini icabettirmemekle beraber, bu hallerden herhangi birisiyle alınıp rivayet edilen hadîsin, bir huccet olarak kabul edilmemesini gerektirir.

Bunları da kısaca zikredelim:

1. *Hadîs kitabeti esnasında ufak hatalar yapanlar :*

Bu hatalar, senelerce kitaplarında kalabilir. Hadîs başkalarına rivayet edildikte, aynı hata ile rivayet edilir ve halkın ağzında dolaşır. Her ne kadar Yahyâ el-Kattân, İbn Mehdî, Ahmed İbn Hanbel ve akranları, böyle hata sahiplerine cerh itlâk edip onları duafâdan addetmişlerse de Ebû Hâtim, bunların du'afâdan sayılmıyacağını, ancak rivayetleriyle münferit kaldıklarında hadîslerinin huccet olarak kullanılmıyacağını zikretmiştir. Eğer sikât, rivayetlerine muvafakat ederlerse onların rivayetlerini reddetmek icabetmez⁴⁶.

2. *Künyeleri, sikâtın künyesine benzeyen "kezzâb" yalancılardan rivayet edenler :*

Bunlar, bir takım zayıf ve yalancı kimselerden yalnız künyelerini zikretmek suretiyle rivayet eden ve rivayeti alan şahsın, haberin râvisini, sikâttan zannetmesi gibi yanlış bir anlayışa sebebiyet veren kimselerdir. Bunlar arasında meselâ meşhurlardan Sufyân es-Sevrî, el-Kelbî'den rivayet ederek Ebu'n-Nadr künyesini kullanır.

⁴³ Kitâbu't-Târîh, 25 a.

⁴⁴ Aynı eser, 25b.

⁴⁵ Aynı yer.

⁴⁶ Aynı eser, 28b-29a.

Haberi işiten kimse ise Ebu'n-Nadr'ın, Sa'îd İbn Ebî Arûba olduğunu zanneder. Keza el-Valîd İbn Muslim, rivayetinde, Ebû Amr künyesini kullandığı zaman bu şahsın el-Azvâ'î olduğu zannını uyandırır. Halbuki Velîd, haberi Abdurrahmân İbn Yazîd'ten almıştır ⁴⁷.

3. *Sikattân olan mudellisler :*

Bunlar arasında Katâde, Yahya İbn Ebî Kasîr, el-A'maş, Ebû İshâk, İbn Curayc, İbn İshâk, Sufyân es-Savrî, Huşaym gibi daha birçok hadîs imamı vardır.

Tedlisin muhtelif neveleri olmakla beraber en mühimi isnadta vâki olamadır. Bu, bir râvinin, rivayet etmiş olduğu hadîsi, işittiği şeyhten değil şeyhini atlayarak onun şeyhinden nakletmesidir. Râvi, bu nakilde "samî'tu" veya "haddasanî" gibi lika'a delâlet eden lâfızlar yerine "an" veya "kâla" gibi umumi rivayet istilâhları kullanır. Tedliste "samî'tu" veya "haddasanî"nin kullanılması, tamamiyle kizbe delâlet eder ve râvinin reddini icabettirir. Bununla beraber "an" ve "kâla" gibi semâ'a delâlet etmeyen lâfızlarla rivayet edilen haberler de ihtiyatla karşılanmıştır. Bu hususta Şu'ba, "haddasanâ ve ahbaranâ ile rivayet edilmeyen bütün hadîsler, abur cuburdur" demiştir ⁴⁸.

4. *Sika ve hâfız olmalarına rağmen fakîh olmayanlar :*

Bunlar, umumiyetle hadîslerin isnadlarını hıfzederler fakat metinlerini hıfzemezler. Bu sebeple hâfızadan rivayet ettiklerinde metinde değişiklikler yaparak mânâyı tağyir ederler. Bunların hadîslerini hucet olarak kullanmak caiz değildir. Bununla beraber kitaplarından rivayet ederlerse hadîsleri yazılır ve onlara itimad edilir ⁴⁹.

5. *Sika, hâfız ve fakîh olmalarına rağmen isnadları hıfz etmeyenler :*

Bunlar da bir evvelkilerin aksine, hadîs metinlerini hıfz etmekle beraber isnadlarını hıfz etmezler ve bir hadîsi rivayet ettiklerinde "kâla Rasulullah (A. S.)" demek suretiyle kendileriyle Hazreti Peygamber arasındaki ruvâtı terkederler. İsnad zikrederlerse, çok defa mevkûfu merfû, murseli mevkûf yaparlar. Bunların da hadîsleriyle ihticac olunmaz. Ancak kitaplarından rivayet ederlerse veya sika olanlar tarafından isnadlarına muvafakat olunursa hadîsleri kabul edilir ⁵⁰.

İslâm hadîsinde isnad ve isnadi teşkil eden ricalin cerh ve ta'dîli mevzuunda geniş bir edebiyat vücuda gelmiştir. Biz burada ancak bir kısmına temas ettik.

⁴⁷ Kitabu't-Târîh, 28b-29a.

⁴⁸ Aynı eser, 29b.

⁴⁹ Aynı yer.

⁵⁰ Aynı yer.